

*Далявська Тетяна Петрівна,
асистент кафедри суспільних наук,
здобувач Університету економіки та права «КРОК»*

НОВІ ДЕРЖАВНІ УТВОРЕННЯ: НАУКОВИЙ ДИСКУРС ЩОДО КАТЕГОРІАЛЬНО-ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ

Стаття присвячена дослідженню багатоманітності понять, якими позначаються державоподібні утворення з невизначеним статусом. Для досягнення максимально об'єктивного та більш ґрунтовного вивчення проблеми було використано низку загальнонаукових та спеціальних методів і підходів: синтезу, аналізу, типології, узагальнення, політологічного, компаративного та ін. Було отримано результати, які мають певні елементи наукової новизни.

Ключові слова: *безконтрольні території, де факто держави, квазідержави, невизнані держави, повстанські держави, псевдодержави, самопроголошені держави, частково визнані держави.*

Геополітичні процеси наприкінці ХХ ст., пов'язані з розвалом західних колоніальних імперій (британської, французької та ін.), а також із дезінтеграцією поліетнічних та багатонаціональних держав (Радянського Союзу, Югославії та Чехословаччини) призвели до суттєвих змін на політичній карті світу. Колишня міжнародно-правова система виявилась зруйнованою – на карті Європи та Азії з'явилося більше сотні нових держав. Одразу ж відзначимо, що деякі з них вже досить давно визнані міжнародною спільнотою та відіграють активну роль на міжнародній арені (сьогодні у світі нараховується 195 визнаних держав, з них 193 держави-члени ООН). В той час, як інші суб'єкти й досі не можуть вирішити питання про власну незалежність і визнання.

В цілому, і це треба особливо підкреслити, проблема визнання новостворених «держав» залишається досить актуальною, складною і суперечливою і саме останнє призводить до невирішеності.

Феномен об'єктів з невизначеним статусом, а відповідно і сам термін «невизнана держава», з'явився наприкінці ХХ століття внаслідок конкретизації більш раннього політичного явища – «самопроголошена держава». На початку ХХІ століття він набрав ще більшої актуальності [9, с. 24]. Проте, з прикрістю констатуємо, що у відповідній науковій літературі й досі бракує єдиної загальноновизнаної дефініції зазначеного феномену.

Переважає більшість вчених, які займаються дослідженням цього питання використовують термін «самопроголошена» або «невизнана держава». Серед них можна назвати вітчизняного науковця Г.М. Перепелицю та російського соціолога А.Г. Большакова [2]. Водночас російські дослідники Л.О. Бердегулова [1], М.О. Колеров [5], В.А. Колосов [14] користуються терміном «квазідержави», С.А. Маркедонов [6] – «держави де-факто».

Заради об'єктивності відзначимо, що західні науковці використовують більш широку низку термінів і понять. Наприклад, термін «невизнані держави» («unrecognized states») використовує придністровський вчений С.А. Осипова [9, с. 25], а американський політолог

Р.Лемб – «бездержавні території» («stateless territories»). Слід відзначити суттєвий вклад в розвиток термінології державоподібних утворень з невизначеним статусом Д. Гелденгейса, дослідника Йоханезбурзького університету (ПАР). Він, зокрема, запропонував називати такі утворення «суперечливими державами» («contested states») [13].

Відома американська дослідниця Н. Касперсен [12] та норвежський дослідник П. Колсто використовують термін «квазідержави» («quasi-states»). Це підтверджує той факт, що в науковій літературі не існує єдності з приводу термінології державоподібних утворень з невизначеним статусом.

Актуальність даної теми обумовлена тим фактом, що існуюча в політичній науці багатоманітність термінів і понять, що претендують на статус наукових категорій, дедалі зростає. За нашими підрахунками, їх вже нараховується близько тридцяти. Отже, виникає необхідність систематизації, класифікації, уточнення та оновлення зазначеного термінологічно-понятійного апарату.

Існуючі в сучасній науковій літературі відповідні терміни і поняття, на наш погляд, доцільно поділяти на дві основні групи: 1) усталені, широко використовувані та 2) відносно нові і менш поширені. До першої групи можна віднести такі, як: «невизнана держава» («unrecognized state»), «невизнана квазі-держава» («unrecognized quasi-state»), «самопроголошена держава» («self-proclaimed state»), «квазі-держава» («quasi-state»), «де-факто держава» («de facto state») та ін. А до другої групи такі як: «штучна держава» («artificial state»), «політичні утворення, що зароджуються» («incipient political entities»), «держава-в-державі» («state-within-state»), складний для перекладу термін «statelets» (приміром «державоньки»), «слабка держава» (failed state), «крихка держава» («fragile state») і т.д.

Наявність подібної сукупності термінів лише ускладнює дослідження та вирішення проблеми державних утворень з невизначеним статусом. Такої точки зору, зокрема, дотримується відомий російський вчений А.Г. Большаков, який стверджує, що ситуація може бути вирішена шляхом відбору невеликої кількості академічних термінів, які можуть бути імplementовані на практиці або в рамках академічних та емпіричних підходів [2, с. 87].

Дещо суперечливим, на нашу думку, є використання подібного роду термінів, тому пропонуємо вдаватися до більш чіткого розмежування термінів «державне утворення» («state entity») та «держава» («state»), оскільки єдності немає в цьому ні серед вітчизняних, ні серед зарубіжних вчених.

Як зазначено у тлумачному словнику: «державними утвореннями» називають певні території, які володіють особливими рисами і мають вищий статус ніж адміністративно-територіальна одиниця [10]. Іншими словами, вони володіють майже усіма ознаками держави за відсутності однієї чи кількох ознак, зокрема таких, як: державна влада, законодавча база і т.д.

Розглянемо поняття «країна» та «держава», тому що їх іноді помилково вважають синонімами. Насправді, їх можна назвати близькими за значенням термінами, але ні в якому разі не синонімами. Термін «країна» (якщо розглядати його морфологічну будову) – від слова «край», тобто це територія з певними кордонами, на якій проживає населення, а також яка має економічну та політичну відокремленість. Хоча, інколи країна, маючи державний суверенітет, може перебувати під владою іншої держави. Сьогодні таких феноменів не існує, але в історії були подібні випадки. Одним з прикладів тут може бути колишня Австро-Угорська імперія, до складу якої входили десятки різних залежних країн.

Загально визнано, що поняття «держава» є не стільки територією, скільки структурою управління населенням. Державу легко визначити за двома важливими ознаками: наявності спеціального механізму здійснення влади та системи законів і різних правових норм. Тобто країна може бути державою, маючи свій власний суверенітет, і перебуваючи під владою іншої держави. Проте, держава завжди суверенна та самостійна. Таким чином,

найкоректнішим позначенням новостворених державних утворень, що вже проголосили незалежність і мають **усі** (наголошуємо – **усі**) ознаки державності може бути «держава».

На нашу думку, при дослідженні феномену державоподібних утворень з невизначеним статусом варто виходити з того, що найбільш точними тут виступають терміни: «самопроголошена держава», «де-факто держава», «квазідержава» та «невизнана держава». Зазначені поняття заслуговують на окремих спеціальний аналіз.

«*Самопроголошена держава*» (за визначенням С.М. Маркедонова) – це держава, яка сама себе проголосила і змогла створити повноцінні інститути влади та організувати ефективний контроль над позначеною в якості «своїх» територією [6, с. 39].

З точки зору автора даної статті самопроголошена держава – це політико-територіальне утворення, яке самостійно себе проголосило, але ще не встигло отримати визнання [3]. Етап, коли державу вважають «самопроголошеною» пройшли всі незалежні, невизнані та частково визнані держави. Сьогодні не існує прецеденту, коли державоподібне утворення проголошує державою третя сторона. Подібне явище існувало і раніше, але, як таке, не вживалось. Як приклад, самопроголошеними були колись Нідерланди (від проголошення незалежності в 1581 р. до визнання в 1648 р. минуло 77 років), США (проголосили незалежність в 1776 р., а були визнаними в 1807 р.) та інші.

Парадоксально, але в історії траплялися випадки, коли після проголошення незалежності, суттєвих дій на шляху до державотворення не відбувалось, наприклад Ісламська Республіка Вазиристан, Талиш-Муганська республіка тощо.

Поняття «самопроголошена держава» є досить загальним тому, що будь-яка держава сама себе проголошує суверенною, незалежною від інших держав. Аналізуючи вищевикладене, слід погодитись з визначенням С.М. Маркедонова і зробити висновок, що даним терміном коректніше позначати період, починаючи від проголошення державою незалежності, до того часу, доки її визнають або не визнають інші держави. Практично тут йдеться про те, що термін «самопроголошена держава» – це один з етапів, зокрема початковий, державотворчого процесу.

«*Де-факто держава*» – це термін, яким позначають державу, яка має всі ознаки держави, прагне до конституційної незалежності, проте не має правового статусу на міжнародній арені. На думку російського вченого С.М. Маркедонова, для позначення держав з невизначеним статусом найбільш коректним є саме термін «держави де-факто» [6]. Цієї ж точки зору дотримується американський професор Скотт Пегг. За словами останнього, держава де-факто – це утворення, яке з одного боку виникло в результаті фактичної сецесії і «здатне надавати повний спектр державних послуг населенню», а з іншого – «прагне до міжнародного визнання в якості суверенної держави, але не може його отримати і залишається нелегітимним в очах світової спільноти» [15].

Зауважимо, що у роботах російських дослідників дане поняття використовується досить рідко. Згадки про «держави де-факто» можна зустріти лише в працях історика М.А. Колерова [5] та політолога М.В. Ільїна [4]. Тим часом, чи не єдиним дослідником, який активно пропагує впровадження даного терміна в науковий лексикон, є вже згадуваний С.М. Маркедонов.

Дещо іншої думки дотримується автор даної статті, який вважає, що термін «де-факто держави» або «держави де-факто» не повністю відображає всю сутність об'єктів, що не визнаються. У зв'язку з цим, приходимо до висновку, що він повинен слугувати додатковим терміном, для позначення наявності чи відсутності дипломатичних відносин даного об'єкту з іншими державами.

Надзвичайно актуальним сьогодні є термін «*квазідержава*», яким позначають утворення, яке має лише певні ознаки держави, але не є таким в загальному сенсі цього слова [9, с. 125]. Єдиного загальноновизнаного визначення і тлумачення цього терміну (як і в попередніх випадках) не існує. Досить часто у сучасній науковій літературі об'єкти з невизначеним статусом називають «квазідержавами», тобто не справжніми державами. На

слухну думку американського політолога Р. Джексона, квазідержава – це така держава, що визнана на міжнародному рівні, проте не контролює повністю своєї території. Він називає їх формально суверенним державами третього світу (маючи на увазі країни Африки) [11,

с. 207]. Російський вчений Л.О. Бердегулова теж активно використовує термін «квазідержави», під яким визначає політично-територіальне утворення, яке, володіючи усіма ознаками державності, в той же час не має міжнародно-правового визнання [1].

Російський дослідник В.А. Колосов у статті, написаній у співавторстві з американським географом Джоном О'Локліном, дає наступне визначення терміну «квазідержава» – «це утворення, що проголосило свою незалежність, має всі ознаки держави, проте має малі шанси на визнання». Крім того, він зазначає, що немає принципових відмінностей між «псевдодержавами» і «квазідержавами» [14, с. 153].

На нашу думку, у випадках, що стосуються державних утворень з невизначеним статусом, використання терміну «квазідержава» є цілком правомірним, оскільки в багатьох випадках самопроголошені державні утворення теж не контролюють свою територію або контроль встановлюється на нетривалий період. Однак, з іншого боку, даний термін не буде об'єктивним для тих об'єктів, що мають всі ознаки державності, тобто є повноцінною державою, а не державним утворенням. Таким чином, коректність даного поняття дещо дуалістична.

«Невизнана держава» – утворення, яке володіючи усіма ознаками держави (населення, контроль над територією, система права та управління, фактичний суверенітет), в той же час немає повного чи часткового дипломатичного визнання і таким чином не може де-юре виступати в якості суб'єкта міжнародних відносин.

Досить коректним, як з наукової, так і з юридичної точки зору, є формулювання, запропоноване соціологом А.Г. Большаковим: «невизнаним може бути названо державне утворення, яке позбавлене міжнародної правосуб'єктності, але володіє всіма іншими ознаками державності» [2, с. 83].

Термін «невизнана держава» найчастіше використовується в дослідженнях з міжнародного права. Зокрема, поняття «невизнана держава» в своїх працях використовують японський правознавець Камітака Мацузато [7] та англійський дослідник Ніна Касперсен. У проекті Н. Касперсен, присвяченому аналізу невизнаних держав («The Politics of Unrecognized States: Democratization, Self-Determination and Contested Identities»), запропоновано наступне визначення: «Невизнані держави – це місця (places), які не існують в міжнародних відносинах; вони досягли незалежності де-факто – досить часто військовим шляхом, – але не змогли досягти міжнародного визнання, або їх визнають лише кілька держав» [12].

На нашу думку, невизнана держава – це нова держава, яка пройшла повний процес свого становлення і володіє усіма її ознаками окрім міжнародно-правового визнання. Все вищезазначене свідчить про те, що саме термін «невизнана держава» є найбільш влучним та коректним щодо державоподібних утворень з невизначеним статусом. Але автор даної статті ще раз наголошує, що термін «невизнане державне утворення» теж має право на існування, але у випадках, коли йде мова про об'єкт, що не має усіх ознак державності. Слід також наголосити, що термін «невизнані держави» свідчить про перебування території на перехідній стадії формування державності: отримання визнання або його відсутність [8].

Автор даної статті, виходячи з того факту, що сьогодні у світі існує 195 визнаних держав, з них 193 – члени ООН, пропонує власну систематизацію:

по-перше, для узагальненого позначення використовувати поняття «державоподібні утворення з невизначеним статусом»;

по-друге, щодо держави, яка щойно проголосила свою незалежність, використовувати термін і поняття «самопроголошена держава» (якщо вона володіє усіма ознаками державності)/ «самопроголошене державне утворення» (якщо відсутня хоч одна ознака державності) до того часу, доки якась інша визнана держава визнає/ не визнає її;

по-третє, називати «невизнаною державою» (якщо вона володіє усіма ознаками державності)/ невідомим державним утворенням» (якщо відсутня хоч одна ознака державності) державу, яка з моменту проголошення про відокремлення та незалежність не отримала визнання третиною (63) від загальної кількості визнаних держав;

по-четверте, державу, яку визнала більше ніж третина (63) визнаних держав, вважати «частково визнаною», а державу, яка визнається більше ніж половиною (97) визнаних держав, називати «повністю визнаною».

Підбиваючи підсумок проведеного дослідження, слід ще раз наголосити на актуальності дослідження даної проблематики та зазначити, що: 1) поки що не існує загальновизнаного терміну щодо позначення феномену державоподібних утворень з невизначеним статусом; 2) на відміну від багатьох західних колег, російські фахівці підійшли до вивчення проблеми невизнаних держав більш системно і комплексно. Однак, залишається чимало проблем, пов'язаних з категоріально-понятійним апаратом щодо нових державних утворень, що потребує подальших досліджень.

Література:

1. Бердегулова Л.А. Квазигосударства на постсоветском пространстве / Л.А. Бердегулова // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. — 2011. — № 7 — С. 161-162.

2. Большаков А.Г. Непризнанные государства европейской периферии и пограничья. / Большаков А.Г. // Международные процессы. — 2007. — Т. 5. — № 3 (15). — С. 83-88.

3. Далявська Т.П. Роль ЗМІ у висвітленні проблем невизнаних держав в епоху глобалізації / Т.П. Далявська. // Нова парадигма. — Вип. 108. — К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова. — 2012. — С. 20-28.

4. Ильин М.В. Альтернативные формы суверенной государственности [Электронный ресурс] / М.В. Ильин. // Международный институт гуманитарно-политических исследований. — Режим доступа: http://www.igpi.ru/bibl/other_articl/1253005_141.html

5. Колеров М.А. Непризнанная жизнь / М.А. Колеров // Апология. Новый гуманитарный журнал. — 2005. — № 5. — С. 48.

6. Маркедонов С.М. Государства de facto [Электронный ресурс] / С.М. Маркедонов. — Режим доступа: <http://www.apn.ru/defacto/id=543>

7. Мацузато К. Патронное президентство и политика в сфере идентичности в непризнанной Абхазии / К. Мацузато. // Вестник Евразии. — 2006. — № 4. — С. 132-159.

8. Овчинський В.С. Війна світів. «Незалежність» Косово в дзеркалі тіньової політики [Електронний ресурс] / В.С. Овчинський. — Режим доступу <http://www.i-r-p.ru/page/stream-trends/index-18693.html>

9. Осипова С.А. Непризнанные государства как политико-правовой феномен: теоретико-методологический аспект / С.А. Осипова // Вестник СевНТУ. — 2011. — № 123. Серия: политология. — С. 24-27.

10. Толковый словарь: государственное образование [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://slovco.ru/konstpravo/g/GOSUDARSTVENNOE-OBRAZOVANIE-11978.html>

11. Jackson R.H. Quasi-States, Dual Regimes, and Neoclassical Theory: International Jurisprudence and the Third World. / R.H. Jackson // International Law and International Relations. — Cambridge; New York: Cambridge University Press. — 2007. — P. 205-232.

12. Caspersen N. The Politics of De Facto/Unrecognised States. Research Statement for the Politics of De Facto/Unrecognised States [Електронний ресурс] /N. Caspersen. — Режим доступу http://www.lancs.ac.uk/fass/projects/unrecognised-states/unrecognised_state.php

13. Geldenhuys D. Contested States in World Politics / D. Geldenhuys. — L.: Palgrave Macmillan, 2009. — 306 с.

14. Kolosov V. Pseudo-States as Harbingers of a New Geopolitics: The Example of the Trans-Dniester Moldovan Republic (TMR). / V. Kolosov, J. O'Loughlin // *Boundaries, Territory and Postmodernity*. — London: Franc Cass, 1999. — P.151-176.

15. Pegg S. De Facto States in the International System. Working Paper № 21. / S. Pegg // *Institute of International Relations, University of British Columbia*. — London: Palgrave Macmillan. — 1998. — 26 p.